

Madách Imre szerelmei

ANDOR CSABA

Hasonlíthatatlan alkotások szerzőit hajlamos magányosoknak gondolni az utókor. Madách Imre főműve sem saját más munkáihoz, sem kortársai műveihez nem volt hasonlítható, így aztán a róla kialakult képzetek között is mindmáig a „sztrégovai remete” képe az uralkodó. Pedig közeli barátai, ismerősei sorában nem csupán Nógrád megye jelentékenyebb szereplőit találjuk meg, de jónéhány országos hírnévnek örvendő író, költő, politikust is. Érdeemes felsorolni a teljesség igénye nélkül néhány nevet a kor jeles személyiségei közül, akikkel Madách Imre életének valamely korszakában kapcsolatot tartott: Arany János, Bérczy Károly, Eötvös József, Lisznay Kálmán, Lónyay Menyhért, Pulszky Ferenc, Szász Károly, Toldy Ferenc. Közülük a kor egyik legünnepeltebb szerzőjéhez, Lisznay Kálmánhoz igen szoros, bizalmas viszony fűzhető. Bár egyetlen levél sem maradt fenn kettejük között, mindazonáltal egy közvetítő hölgy 1863 elején ezt írta Madáchnak: „Tisztelt honfi! Lisznay Kálmán utolsó perceit most küzdi; ohajtása még egyszer találkozni önnel. A haldokló kérését tudatván önnel maradok ismeretlen tisztelője Beniczky Erzsi.” (1)

A Pesten tanuló ifjú már igen korán kapcsolatot talált értelmesebb diáktársaival. Tizenégy és fél éves volt, amikor 1837 őszén a pesti egyetemre került, s hét társával közösen „Mixture” néven kéziratot újságot szerkesztettek. A „nyolcok” közül később ketten is miniszterelnökök lettek (Andrássy Gyula és Lónyay Menyhért); vélhetően a többiek is jó képességű diákok voltak.

Madách tizenkilenc éves korától a megye politikai életében vállalt szerepet, „idős” korában, vagyis harmincnégy évesen országgyűlési képviselő lett. De résztvett a szabadságharcban is; igaz, nem fegyverrel a kézben, hanem mint a megye főbiztosa, majd 1849 őszétől több menekültet bújtatott (s mellesleg igen nagymennyiségű fegyvert rejtgetett) a birtokán.

Mindezen tények ellenére, amelyek részben kezdetől ismertek voltak, részben azonban az elmúlt évek-évtizedek kutatásai nyomán váltak ismertté, minduntalan a „remete” képe köszön vissza ránk, aminek egyedüli okát immár abban kell látnunk, hogy főműve életművében csakúgy, mint a magyar irodalomban, jószerivel minden előzményt nélkülöz, s folytatása – számos próbálkozás ellenére – éppúgy lehetetlennek bizonyult, mint mondjuk *Petőfié*.

A magányos alkotó képéhez gyakran társult még egy érdekes elképzelés: tan-könyveink, kézikönyveink úgy emlékeznek meg róla, mintha csak egyetlen szerelme lett volna, a felesége, s a házassági csalódás, mint egyetlen igazán nagy szerelmi élmény, döntően meghatározta volna életét csakúgy, mint főművének alkotási folyamatát. Az alábbiakban ennek a több szempontból is egyoldalú képnek a feloldására vállalkozom: annak kimutatására, hogy szerelmei közül legfeljebb a két legjelentősebb egyike volt *Fráter Erzsébet*, s hogy a vele való kapcsolata is árnyaltabb volt, mint amilyenek a kívülről, részben Madách életrajzírói is gondolták.

Lónyay Etelka

Madách huszonegy évesen ismerkedett meg későbbi feleségével, Fráter Erzsébettel; ebből kiindulva az életrajzok nem is szenteltek különösebben nagy teret korábbi szerel-

meinek. *Lónyay Etelka* volt az egyetlen kivétel, a Pesten tanuló költő évfolyamtársának, Lónyay Menyhértnek a húga, akihez a hagyomány szerint első verseskötetét, a *Lant-virágokat* írta (Pest, 1840). A vélhetően egyoldalú szerelem idején, 1839-40-ben a költő tizenhat-tizenhét éves volt, míg az 1824 márciusában született Etelka tizenöt-tizenhat éves. Utóbb Etelka másik bátyja, *Lónyay Albert* kicsit torzítva emlékezett vissza a történetre: „Ami az esetet illeti, az nem volt egyéb, mint egy kisdíáknak rajongása, vagy hagyjuk rá, szerelme egy tizennégy éves gyermeklány iránt, és nemcsak hogy vallo-máshoz, de talán még egy ártatlan és jelentéktelen bókhoz sem vezetett... Ismételtem, ez nem volt más, mint ami mindig volt és lesz, az, hogy ha az iskolai szoros barátságban lévőök valamelyikének nőstevére van, abba a pajtások egy része biztosan szerelmes.” (2) Akárhogy is nézzük, a két „gyermek” között csak kb. egy év és hat hét a korkülönbség, ami ha nem is elhanyagolható, de azért ebben a korban már nem is túl jelentős. Lónyay Albert, okkal vagy ok nélkül, mindenesetre „elhárította” azt a vélekedést, hogy komoly szerelemről lett volna szó. Valóban: Etelka további életútjának s írásainak ismeretében semmi okunk sincs feltételezni kölcsönös vonalmat. Sőt, mintha a költő is túl gyorsan vigasztalódott volna: alig jelent meg első könyve, tanulmányait félbeszakítva elhagyta Pestet (vizsgáit persze még letette, de a későbbiekben már a sztrégovai tisztartó ügyvéd fiának irányításával otthon tanult, csak a vizsgákra járt fel), majd Pöstyénben időzött, ám a gyógykezelés mellett mindig talált alkalmat arra, hogy a bálokon részt vegyen. Erről Lónyay Menyhértnek írt levelei tanúskodnak, amelyekben már nyoma sincs a pár hónappal korábbi nagy szerelemnek.

Ezzel együtt volt olyan évfolyamtársa a költőnek, aki egyenesen az Etelka iránti reménytelen szerelmével magyarázta Madách hirtelen távozását Pestről. Bár a család levelezése nem nyújt e kérdésben kellő eligazítást, mindazonáltal biztosra vehetjük, hogy „komolyabb”, részben talán anyagi természetű okok játszhattak közre abban, hogy Madách Imre és két öccse pesti tanulmányait – nyilván édesanyjuknak, mint kizárólagos döntéshozónak az intézkedése után – egy időre félbeszakították, de legalábbis a Széna téren (ma: Kálvin tér) lévő szálláshelyüket felmondták, s otthon készültek a vizsgáikra.

Lónyay Etelka 1844. augusztus 6-án férjhez ment egy *Szirmay Ödön* nevű földbirtokoshoz, s bár több gyermekük született, házasságuk vélhetően nem tartott sokáig. Mindenesetre tény, hogy a későbbiekben sohasem használta férje nevét. Írt néhány elbeszélést, majd élete alkonyán németről magyarra fordította és négy kötetben kiadta édesanyja, *Lónyay Jánosné szül. Lónyay Florentina* emlékiratait, virágcsendéleteket festett, végül 1896. augusztus 11-én újpesti otthonában meghalt. (Fivéreirehöz hasonlóan Nagylónyán, a családi kriptába temették, bár mára a mértéktelen temetői pusztítás következtében nem lehet kideríteni, melyik koporsóban nyugszik ő, s melyikben néhai miniszterelnökünk, a Monarchia egykori pénzügyminisztere.)

A költő első szerelme, Cserny Mária

A kevés biztos pont egyike: a tanév rendesen október elsején kezdődött ebben az időben. Madách Imre és fiverei 1837. október 1-jén kezdték meg tanulmányaikat Pesten, de huszonhét évvel később is, a haldokló költő fia és unokaöccse szintén azért voltak kénytelenek Pestre utazni, mert ekkor kezdődtek tanulmányaik. Még a házi tanítók alkalmazása is október 1-jétől vette kezdetét; ez a magyarázata annak, hogy csaknem fél évszázad távlatából Madách unokaöccseinek (*Madách Károly* fiainak) házitánítója, *Kálnay Nándor* képes volt pontosan felidézni életének talán legemlékezetesebb jelenetét: 1863. szeptember 30-án, amikor Csesztvére érkezett, hogy „elfoglalja hivatalát”, ott találta Madách Imrét és Arany Jánost. (3)

Most azonban még csak az ifjú költő első egyetemi tanévénél tartunk: a váci piaristáknál tett sikeres vizsgák után Madách Imre megkezdte a tanulmányait a pesti egyetemen. A költő életrajzírói joggal hihették, hogy az ezt követő időszakban kell keresniük első szerelmét is, s mivel a tanulóévek korából Etelkán kívül másról nem tudtak, így értelemszerűen a közelmúltig őt tekintették Madách első szerelmének. A feltevés szépséghibája, hogy a tanulmányait megkezdő fiatalember előbb évfolyamtársával, Lónyay Menyhérttel került szorosabb baráti viszonyba, s csak ezt követően ismerte

meg annak családját. Egyik levelének félmondata arra enged következtetni, hogy Etlékát 1839-ben látta először.

Vajon valóban ilyen „későn érő típus” lett volna? Ez tisztán lélektanilag is hihetetlennek tűnik. S cáfolja egy kései vers is, amelynek címe: *Emlékezés az első szerelemre*. (4) Aki ezt a verset tüzetesen elolvassa, annak semmi kétsége sem lehet afelől, hogy egészen más valaki az, akit élete alkonyán első szerelmének vallott a poéta. A versben előforduló utalásokat egybevetve más versekkel, s Madách levélbeli utalásaival, első szerelmének *Cserny Mária*t kell tartanunk. (5) A név persze, különösen ebben az esetben, semmitmondó. Sok Cserny családnevű személy élt akkoriban a Felvidéken, s Mária is akadt köztük bőven; e sorok írója a múlt század elejéről származó anyakönyvek tanulmányozása során jónéhány Cserny Mária-val találkozott, s többször érzett kísértést, hogy felkiáltson: „Most végre megvan!” Lehet, hogy valóban köztük van, lehet, hogy nincs; ezt legfeljebb eljövendő századok számítógéppel is segített kutatásai igazolhatják vagy cáfolhatják, ha végre a kor *valamennyi* ilyen nevű hölgyének főbb életrajzi adatai hozzáférhetőek lesznek.

Addig is marad feltevés: élt Nógrád megyében, annak is Keszeg nevű településén *Cserny Mátyás*nak (az anyakönyvben i-vel szerepel a családnév) és *Ruzsa Erzsébet*nek egy leánya, akit 1822. január 25-én kereszteltek a Mária névre. 1842. január 10-én férjhez ment *Drábik Pál*hoz, akitől több gyermeke is született, végül 1877. június 6-án hunyt el. S hogy miért éppen ő az egyik fő esélyes? Mert az ifjú Madách szülőfalujában Cserny családnevűek egyáltalán nem voltak, így aztán az életrajzírók is hiába kutattak a lány után. Ugyanakkor Keszegen élt a költő nővére, *Huszár Józsefné Madách Mária*, akinél Madách 1833-tól kezdődően többször is megfordult, így gyermekkorának egyik legfontosabb színhelye – szülőfaluja mellett – éppen Keszeg lehetett.

Gyürky Amália és Dacsó Lujza

A „kitörés” vagy árnyaltabban: a „kibontakozás” éveinek nevezhetnénk Madách ifjúkorát, az 1840 és 1843 közötti éveket, ha lett volna valamiféle lehetősége a kitörésre vagy akár kibontakozásra. Nos erre – legalábbis képességeihez mérten – nemigen volt lehetősége. Igaz, a megyei közéletben való részvétel, talán mert ezúttal is sikerült a lehető legjobb társaságba „keverednie”, idejének, energiáinak nagy részét fölemésztette: az ifjú aljegyző a korán elhunyt legendás alispán, *Sréter János* mellett kezdte meg ténykedését. Ugyanakkor egy idő után látnia kellett, hogy mások, legalábbis a közszereplés színterén „megelőzik” őt; az 1847/48-as országgyűlésnek az egykori osztálytárs, Lónyay Menyhért már nem is jelentéktelen szereplője volt, míg Madách – *Szontagh Pállal* és *Pulszky Ferenc*cel közösen – a megyei közélet szereplőit kifigurázó versgyűjteményt írt akkoriban (*Nógrádi képcsarnok*). Sem a politika, sem az irodalom területén nem beszélhetünk tehát az ő esetében valódi kibontakozásról, igaz, ilyen irányú próbálkozásaira sem utalnak komoly jelek. Amilyen váratlanul jelent meg első kötete, olyan váratlanul szakadt meg szinte minden irodalmi próbálkozása; amilyen gyorsnak ígérkezett politikai pályája kezdetben, olyan lassúnak bizonyult utóbb.

Szerelmei közül sorrendben *Gyürky Amáliát* kell megemlítenünk. A lány apja, losonci *Gyürky Pál* a megye, sőt, az ország egyik legnagyobb birtokosa volt, egy időben krassói főispán. Amália édesanyja az ő második felesége, *Kapy Amália* volt. Léven szó a Madách-családhoz hasonlóképpen ugyancsak ősi családdokról, több történet maradt ránk róluk. A lány mamája korán (1833-ban) elhunyt. Régi anekdoták kifogyhatatlan tudója, a *gróf Vay Sándor* álnév mögé rejtőző *Vay Sarolta* azt írta róla, hogy nem vette fel kétszer ugyanazt a cipőt, s hogy végső soron a hiúsága okozta a vesztét: Pesten, a Károlyi-palotában (talán a Petőfi Irodalmi Múzeum épületében?) érte a halál egy báli mulatság alkalmával, tánc közben. Állítólag a túl szoros fűző volt az oka korai halálának. Lányáról csak annyit tudunk, hogy később kétszer is férjhez ment, előbb *Ottlik Ákos*hoz, majd *Tessedik Imré*hez, és 1907-ben halt meg Zagyvapálfalván [egyetlen fiának, *Ozory (Ottlik) Istvánnak* a leszármazottjai ma is élnek].

Madách hozzá írta például a *Veszélyes játék* című versét. Pedig tartalma alapján sokan hitték, hogy a vers Fráter Erzsébetnek szól. Madách verseinek kéziratos tartalomjegyzé-

kei, csoportosításai azonban elárulják, hogy a szóban forgó részben Amália a szeretett lány. Ismereteink szerint mindenesetre nem csoda, ha sokan eltévesztették a címet. A két hölgy közti hasonlóság letagadhatatlan, jóllehet nem világos, hogy a költő látásmódja mutatja-e Gyürky Amáliát és Fráter Erzsébetet egymáshoz hasonlóknak vagy valóban azok voltak?

„Szabadulni” a jelek szerint Madách egyiküktől sem tudott, mint ahogy nem tudott életrének talán legmeghatározóbb szerelmétől, Lujzától sem. (Szintén Amáliához szól a *Visszontlátás* című vers, amely tanúsítja, hogy jóval később, mindkettőjük házasságkötése után sem múlt el a költő ifjúkori vonzalma.)

Lujza éppolyan tragikus ifjúkori szerelme volt Madáchnak, mint amilyen a vele egyidős Petőfinek Etelka lehetett. Csak annyit tudunk, hogy a lány 1843-ban halt meg, s Madách több verset is írt hozzá (*Lujzához; Beteg kedvesemhez; Csak el, csak el; Könnyelműség varázsa; Egy est emléke*), s emléket aztán egy nyolc versből álló ciklusban örökítette meg, mely a *Fagy-virágok* címet kapta. A párhuzam magáért beszél: míg a *Lant-virágok* címet viselte a tizenhét és fél évesen megjelentetett első kötet, addig *Fagy-virágok* a címe... minek is? Nos, szerencsénkre nem az utolsó könyvének, bár Madách joggal érezhette úgy, hogy húsz évesen költői pályájának, s egyúttal életének is a végéhez érkezett.

Tekintsünk el most attól, ami éppen a versek elolvasása után a mai olvasó számára aligha lehet kétséges: Madách ifjúkorának legnagyobb csapása Lujza elvesztése volt. Költőnk, ha nem is a szó biológiai értelmében, vagyis még nem visszafordíthatatlanul, de már ekkor „öreg” volt, olyasvalaki, akit nem csupán az a körülmény rendített meg, hogy szerettei közül többen meghaltak (Lujzán kívül például édesapja vagy sógora, *Huszárr József*, de említhetjük Sréter János alispánt is, aki a többiekkel ellentétben váratlanul, egy járvány során hunyt el), hanem az is, hogy ő maga nem remélt módon túlélte a többieket. Mint ifjúkori barátjának, Lónyay Menyhértnek megírta, egy gyermekkori jóslat úgy szólt, hogy nem fogja megérni 1840-et, s fiatalkori, elsősorban édesanyjának írt levelei is tanúsítják, hogy a korai halál lehetőségével komolyan számot vetett.

Ilyen előzmények után el kell ismernünk, hogy igen súlyos, válságos volt az a helyzet, amely életében Lujza halálával kialakult, s nem pusztán szubjektív okok miatt. Hozzátehetjük azt is, hogy bár egyes források szerint Lujza a menyasszonya volt a költőnek, ha nagyon szigorúan fogjuk fel a történeteket, azt mondhatjuk: a lány személyében mégsem annyira az élethez, mint inkább a halálhoz kereshetett társat. A versek szerint ugyanis a lány már megismerkedésük idején halálos beteg volt.

A két szerelem, ha nem is együttesen vagy egyidejűleg, minden esetre sajátosan egymásba ágyazva jelent meg Madách életében. A versek alapján azt kell hinnünk, hogy előbb Amáliába volt szerelmes, azután Lujzába, majd Lujza halála után ismét Amáliába. A két lány közti kapcsolatra maga is utal kéziratai között: a *Lujza leánytársához* cím mellé ugyanis egyhelyütt odaírta Amália nevét. Ugyancsak Gyürky Amáliának szól a *„Fagyvirágok” felolvasása után* című verse, tanúsítva, hogy Lujza halála után ismét szerelmes volt a lányba.

A két, bizonyos értelemben „összetartozó” szerelem érdekes módon jelenik meg *Az ember tragédiájában*. Talán mondanom sem kell: a fő mű két eszményített nőalakjának, a Konstantinápolyban zárdába vonuló Izórának és a londoni szín „második” Évájának, annak az Évának tehát, aki a sírgödör fölött átlép, egyaránt Lujza személyében kell keresnünk az életrajzi „megfelelőjét”. Könnyű volna azt mondani – s ez lélektanilag kétségkívül igaz is –, hogy egy halott lányban nem lehet már csalódní, s így a halál ideális alkalom az eszményítéshez. Ehhez az általános észrevételhez azonban két megjegyzést érdemes fűznünk.

Az egyik az, hogy Madách versei alapján egyértelmű: viszonzott, s csaknem bizonyosan beteljesült szerelemről volt szó; nem kizárt – bár erről végképp nincsenek adataink –, hogy egyúttal az ifjú első szexuális kapcsolatáról is. Lujza, korai halálának tudatában – miként Éva a sírgödör fölött – bátran túlléphetett a kor konvencióin, s Madách egy áthúzott versszakának tanúsága szerint ezt valóban meg is tette. A *Csak el, csak el* című versében írja a költő: „Nem volna olly türehtlen sorsom is, lány, / Ha nem mosolygtál volna rám szerelmet, / S nem ismerném a’ mennyek üdvösségét / Mint így hogy ismerem, elválni tőled.” A másik: éppen ezért fennáll a lehetősége annak, hogy

a lány igazán ideális társa lehetett volna a költőnek, vagyis olyasmit vetített a halott lányba, ami talán az eleven szeretőben valóban megvolt. Egy bizonyos: olyan bonyolult lélektani csapdával állunk szemben, ahol sohasem lehetünk biztosak abban, vajon maga Madách esett csapdába vagy mi, az eset kései lélektani elemzői.

Izóra alakja persze légi; ez azonban már a halott elérhetetlensége, nem az élő, hűs-vér Lujzáé. Mellette ott áll komornája, Helene, mint ahogy az életben ott állt Lujza mellett Amália. Még izgalmasabb a férfi szerepek megkettőzése: Madách itt Ádám és Lucifer egy személyben. Ő udvarol az eszményített halottnak, vagyis a zárdába vonuló Izórának, s az „evilági” Helenének egyaránt. Az életben persze a kapcsolatok éppen fordítottak: Lujzával csaknem bizonyosan volt, míg Amáliával majdnem biztos, hogy nem volt szexuális kapcsolata a *Tragédia* írójának.

A csodálatos azonban az, hogy ebben az egyedülálló „kvartett”-ben Lucifer azért felel részben a költő jóbarátja, Szontagh Pál. („Lelkem jobb fele” – írja egyik levelében a költő, tanúsítva, hogy mennyire szoros kapcsolatként élte meg barátságukat.) Az a Szontagh Pál, aki aztán idős korában elmeséli közös élményeiket a Madách életét kutatóknak, s köztük két olyan anekdotát is előad, amelyek tanúsítják, hogy valóban „együtt” udvaroltak Amáliának. Idézzük fel a történeteket, amelyeknél a még élő Gyürky Amáliára való tekintettel az életíró nem írt teljes nevet. Az egyik: „Megszorítja-e Málka tánc közben a kezedet? – Igen. – No, mert az enyémet is szorongatja.” A másik: „Egy alkalommal K. T...n (a Gyürky család lakhelye, Kisterenye – A. Cs.) vendégeskedve, meghálnak Gy...éknél, és szobájuk ablaka a konyhára és éléstárra szolgál, hol a ház kasszonya nagyban szorgoskodik, gazdasszonykodik. A barátok összemehesnek, és már tudják, hogy miért jutott nekik épp az a szoba, ahonnan legjobban figyelhetik a bájos leányzó rendkívüli házi erőseit.” (6)

A „kvartett” igazi mestermű, olyan részlete a *Tragédiának*, melyet a világirodalomban senki nem alkothatott volna meg tökéletesebb formában. S akiknek netán kétségük támadna az életrajzi háttér felől, vagy kételkednének abban, hogy Lucifer egyúttal az önmagából csúfot űző Madách is, azok kedvéért álljon itt egy versrészlet, s az azt kegyetlenül kifigurázó rész a *Tragédiából*. A *Lujzához* című versben ezt olvashatjuk: „Szellem vagy te, testet mely azért ölt, / Hogy nyilatkozhassék a világban. / És a test átszellemüle benned, / Mint fa – a ragyogó virágban.” Emlékezzünk rá, miként vélekedik erről Lucifer: „Átszellemült test! – Óh, a sors valóban / Nem büntethetné jobban a szerelme / Örültségéért, mint beteljesítvén / Mindazt, amit csak kedvesére halmoz.” A bizánci szín alig palástoltan allegorikus jellegét csak fokozza a jelenet befejezése. A csontváz elvont válaszát – „Én az vagyok, ki ott lesz / Minden csókodban, minden ölelésben” – úgy értelmezhetjük, hogy a halott Lujza az, aki Madách evilági boldogságát végérvényesen keresztzezi.

Matkovich Ida

Bár a halottak mindvégig jelentősebb mértékben határozták meg Madách életét, mint ahogy azt rendszeresen feltételezni szokás, azért ő ebben a világban élt: az élőkhoz s az élthez való viszonya, néhány kritikus időszaktól eltekintve, mégiscsak fontosabb volt annál a szintén nem elhanyagolható kapcsolatnál, amely a halottakhoz fűzte őt. Ámbár meg lehet, hogy amikor a művein dolgozott, gyakran a halottak jutottak, ha nem is kizárólagos, de legalábbis főszerephez.

Matkovich Ida is előbb halt meg, mint Madách; ha életrajzi adatainak hinni lehet, 1827 és 1856 között élt. 1843 őszén Pozsonyban, az országgyűlésen találkoztak, s úgy tűnik, néhány hét vagy hónap után meg is szakadt a kapcsolatuk. A hölgyről jószívről sem tudunk azon kívül, hogy minden jel szerint szerette Madáchot, talán sokkal inkább, mint a költő őt. Mert bár Madách írt ugyan hozzá egy-két verset, ám 1843 őszén Lisznyai Kálmán ezt írta *Gyulai Pálnak*: „Ida nem haragszik rád, s inkább örülne, ha veled lehetne. Madácsba torkig szerelmes.” (7) Majd *Madách Anna* így számolt be édesanyjuknak a következő év elején: „*Huszár Lajos* beszéli, hogy Matkovics Ida nagyon szerelmes Emibe, és várja őtet.” (8)

Eddig a költő öt szerelméről volt szó, s még nem jutottunk el a házasságáig. De bízvást sorolhatunk többet is; nem az időszak, inkább a név vagy a kapcsolat jellege bizonytalan a többi esetben. Az *Egy táncvigalomban* vers alatt a H. M.-hoz alcímet találjuk a kéziratban. Valószínűleg a Tereskén élő rokon, Huszár Károly lányához, Huszár Máriához íródott a vers (Tereske, 1830. márc. 4. – Meran, 1893. márc. 28.), akiről Madách Anna ímént idézett levelében ezt írta: „Huszár Mari leg szep leány Pozsonyba, majd lesz Miczi *kevény* reá”. (Miczi a hölgy édesanyja, Tersztyánszky Mária.) A *Szóke Ipoly* alcímében szereplő P. monogram még ahhoz sem elgondó, hogy tippeljünk: nyilván egy Paula vagy Paulina nevű lányhoz szólhatott a vers (Piroska s más P-vel kezdődő női nevek gyakorlatilag nem fordultak elő abban a korban), ilyen szerelméről azonban nem tudunk Madáchnak. Kérdéses, vajon gróf Forgách Erzsébet, akivel egy 1843-ban írt levelének tanúsága szerint együtt volt, szerelme volt-e, vagy csupán egy közeli ismerős (a gróf Forgách család Gáson élő tagjaival haláláig jóban volt Madách).

Fráter Erzsébet

Róla kétségkívül sokan és sokat írtak; tévedés lenne azonban azt hinnünk, hogy ismerjük őt. Valójában az egymásnak homlokegyenest ellentmondó vélekedéseken, szóbeszéden túl alig van hiteles adatunk róla. Huszonhat levele maradt fenn: ebből huszonnyet Madách Imréhez, egyet Madách Károlyhoz, egyet pedig anyósához írt.

Előszeretettel mondták őt bihari lánynak, pedig ebből csak annyi igaz, hogy őseinek valóban ott volt birtokuk; születésekor azonban a Nógrád megyei Csécsén éltek, s csak 1841-ben, az elzálogosított birtokok kiváltása után tértek vissza a Hargitai járás Cséhelekre nevű falujába. Nyelvezete is inkább palócos volt; ü-zése leveleiben szembetűnő („fuzetni” írja például a „fizetni” szó helyett). Kevesen tudják, hogy hajszál pontosan négy és fél évvel volt fiatalabb a férjénél: Madách Imre 1823. január 20-án született (lexikonok, tankönyvek tévesen a kereszteleési dátumát szokták születési dátumként közölni!), míg Fráter Erzsébet 1827. július 20-án. Nem véletlen, hogy éppen ezen a napon, vagyis a menyasszony 18. születésnapján volt az esküvőjük is. A kapcsolattal összefüggő tévedések közül legyen elég itt egy ártalmatlannak látszó félreértés. Sok életrajzíró úgy vélte, hogy az esküvőt Madách betegsége miatt el kellett halasztani. Tény, hogy a vőlegény sokat betegeskedett 1845 tavaszán. De az is tény, hogy ez az időzítés előre eltervezettségre vall (számos esetet ismerünk ebből a körből, amikor az esküvő a menyasszony születésnapjára esett).

Fráter Erzsébet személyét, kettőjük kapcsolatát oly sok mű tárgyalta, hogy a költő feleségét bízvást a magyar irodalom legismertebb nőalakjának mondhatjuk. Más kérdés, hogy bizonyos rosszul ismerjük őt, az írások, beleértve az irodalmi alkotásokat is, egymással feleselnek. *Harsányi Zsolt* Madáchról szóló életrajzi regénye után (*Ember küzd!* Budapest, 1932.) előbb Mohácsi Jenő jelentetett meg regényt (*Lidércke*) Fráter Erzsébetéről, majd L. Kiss Ibolya (*Erzsi tekintetes asszony*), de az utóbbi évtizedekben is irodalmi művek sora foglalkozott vele.

Kései szerelmek

Madách házasságának felbomlása (1854) utáni korszakból kevesebb hölgy nevét ismerjük, de azért voltak néhányan, mégha a költő – talán családjára való tekintettel – ritkán nevezi is meg őket. A legtöbb esetben tehát keresztneveket ismerünk, amelyekről néhány esetben sejtjük, hogy kikről is lehet szó.

Madách három nagy szerelméről tudunk ebből az időszakból: Karolináról, Borbáláról és Zsuzsáról. Ha a versek címében szereplő, vagy sokszor csak a versek mellé mintegy jelzéseként írt női neveket számbavesszük, akkor e három névvel találkozunk a leggyakrabban, s részben a versek, részben pedig más adatok alapján mindhármukat a költő kései szerelmei közé kell sorolnunk.

Közülük Zsuzsáról semmit sem tudunk eddig, még csak feltevés sem fogalmazódott meg a személyével kapcsolatban. Annál érdekesebb a két másik hölgy. Karolina leg-

valószínűbben *Schönbauer Karolina* (Nagyszombat, 1832 – Monor, 1865. május 21.), aki egy ismerős családnál volt nevelőnő, s így kerülhetett kapcsolatba Madách Imrével. A hölgynek 1859. július 9-én Kőbölkülton (ma: Gbelce, Szlovákia) született egy lánya, aki a keresztelési anyakönyvi kivonat értelmében házasságon kívüli kapcsolatból származott (illegitima), s ennek megfelelően édesanyja utána a Schönbauer Anna nevet kapta (meghalt 1955. január 4-én Túrístvándiban). (9) Nos, a hölgy unokája a sokáig titkolt családi hagyomány nyomán úgy tudja, hogy nagymamájának édesapja Madách Imre volt. Ha valóban így volt, az eset új megvilágításba helyezi *Az ember tragédiája* keletkezését. Hiszen amikor a szerző 1859. március 27-én elkezdte írni főművét, már tudomása lehet arról, hogy kedvese mintegy hat hónapja terhes. Az az Éva tehát, aki az utolsó színben, mint a főhős számára váratlan, s céljait keresztvező hírt közli, hogy gyermeket vár, sokkal inkább Schönbauer Karolina lehet, mintsem Fráter Erzsébet, akivel bizonyára együtt várták a gyermekek születését.

Érdekes lehetett a költőnek Borbálával való viszonya is. Korábban két különböző személyt képzelt a név mögé a Madách-kutatás: *Makovnyik Jánosné Gyuros Borbálát* és *Bagyinszky Borbálát*. Ma már tudjuk: az utóbbi hölgy a sztrigovai urasági hajdúnak, *Tucsek Jánosnak* volt a felesége, és húsz évvel idősebb a költőnél. Bizonyára nem ő tehát Madách utolsó korszakának nagy szerelme. Gyuros Borbála azonban, az alsósztrigovai parasztasszony már az lehetett (1838-ban vagy 40-ban született, 1865-ben halt meg). Ezzel együtt vitatott, hogy amikor élete alkonyán Madách Imre az ún. Imre-dombon (ez Sztrigovától távolabb, Závoda környékén fekvő „népes pusztá”, vagyis nem önálló település) építkezésbe kezdett, vajon mi lehetett vele a célja. Némelyek úgy gondolták, hogy a világtól félrevonulva (valóban gyönyörű környék) kedvesével kívánt ott élni. Ezt azonban nem tudjuk bizonyítani. Tény, hogy a súlyos likviditási gondokkal küzdő birtokos-költő, igaz, szerény mértékű, de azért mégiscsak pénzt emésztő építkezéséhez nem tudunk ésszerű magyarázatot fűzni. Azért ebben a kivételes esetben még van rá esélyünk, hogy a talányt egyszer valaki megfejti. Madách unokaöccsének emlékiratai szerint ugyanis az Imre-dombi építkezés alapkövénél bádogszelencébe zárva egy verset helyeztek el, amelyet az előző napokban Madách Imre éssz a sztrigovai nevelő, széplaki *Jancsó Sándor* alkotott.

De voltak, lehettek Madáchnak más szerelmei is élete vége felé. Sógornője családja révén kapcsolatba került a de la Motte családdal is, s egy emlékkönyvbe írt vers (*Lamott R.*) valamint *A galambok* alcíme (R.-hoz; sok kiadásban tévesen: A.-hoz áll az alcímben!) elárulja, hogy *de la Motte Rozália* (1835 – ?) is szerelmei egyike volt.

Ugyancsak találgatás tárgya volt a Vanyarcon élő Veres család hölgytagjaihoz, közelebbről *Veres Pálné Beniczky Herminhez* és lányához, *Veres Szilárdához* fűződő viszonya. Tény, hogy élete utolsó tíz évében Madách sűrűn járt Vanyarcon, de nem tudunk róla, hogy a családfehéhez, *Veres Pálhoz* különösebben szoros kapcsolat fűzte volna. Néhány versében panaszkodik is a költő, hogy a világ nem érti meg kapcsolatukat, de ezek a versek oly kevés információt nyújtanak, hogy csak annyi sejtethető: férjes asszonnyal is lehetett kapcsolata Madáchnak.

Sok évtized múltán *Palágyi Menyhért* fel is tette a kérdést Rudnay Józsefné Veres Szilárdának, de kitérő választ kapott. Vajon célzatosan küldte egykor Heine verseit Madách Imre Veres Pálnénak? Ezt nem tudjuk, hiszen ugyancsak ő ajánlott az asszony figyelmébe egy sokkal prózaibb munkát, Humboldt *Cosmosát*.

Egy biztos: a férfi, akit nem kis mértékben nők inspiráltak a nagy mű megírására, élete utolsó hónapjaiban maga válik egy hölgy életútjának meghatározójává. 1864 tavaszán Madách már beteg, így nem tudja felolvasni *A nőről, különösen esztétikai szempontból* című akadémiai székfoglalóját. A munka azonban megjelenik, s mélységesen felháborítja Veres Pálnét. Lányának visszaemlékezése nyomán úgy tudjuk: ez érlelte meg benne az elhatározást, amely a magyar nőmozgalom megindításához vezetett. Az egyetlen bizonyosan hozzá írt vers az *Emléklapokra* ciklusban kapott helyet, s az *Egy nevelő* címet viseli. Véletlenül ismerjük azt a változatát is, amely egykor Veres Pálné emlékkönyvében állt; ez adja a kulcsot a címzett személyének megfejtéséhez.

IEGYZET

- (1) *Halász Gábor* (szerk.): Madách Imre összes művei (a továbbiakban: MÖM). Budapest, 1942. II. 1025. p.
- (2) *Palágyi Menyhért*: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 73. p.
- (3) *Kálnay Nándor*: Krónikás évkönyvem II. Budapest, 1910. 4. p.
- (4) MÖM II. 284-288. p.
- (5) *Andor Csaba*: Ki volt Madách első szerelme? = ItK, 1991. 2. sz. 188-196. p.
- (6) *Palágyi Menyhért*: i. m., 109-110. p.
- (7) *Somogyi Sándor* (szerk.): Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Budapest, 1961. 10. p.
Érdekes, hogy a szerkesztő Idát Kövér Lajosné Komlóssy Idával (1825-1893) azonosítja. Bár nem kizárt, hogy egyidejűleg, sőt, egyugyanazon helyen több Ida is szerelmes lett volna Madáchba, azért valószínűbbnek látszik, hogy Lisznyai ugyanazt az Idát említi vezetőknév nélkül, akiről Madách Anna ír levelében, vagyis mindkét esetben *beőlsej Buday Sándorné szül. szemerei Matkovich Idáról* (1827. április 13. – 1856) van szó. Idával kapcsolatban lásd: *Schönherr Gyula* (szerk.): Magyar nemzetségi zsebkönyv. II. Nemes családok. Budapest, 1905. 134-135. p. A család nevét tévesen Markovitsnak írja a kézikönyv.
- (8) OSzK Levelestár. Madách Anna *id. Madách Imrénéhez*. 5. levél.
- (9) *Andor Csaba*: Ki volt Madách utolsó gyermeke? = Palóc föld, 1992. 5. sz. 433-440. p.

Tisztelt Előfizetők!

A közeljövőben minden 1994. évi megrendelőnknek megküldjük az 1995. évre szóló számlánkat. Ha a jövőben nem tartanak igényt a lapra, kérjük a számlát visszaküldeni, illetve rendelésük esetleges módosítását levélben közölni szíveskedjenek.

Köszönjük!
Iskolakultúra szerkesztősége